

Toomas Raudam: „Tuleb alati ja ilmtingimata, nii teoorias kui ka praktikas silmas pidada asjaolu, et demokraatia on suunatud tulevikku ning et tõeline demokraatia on sama harv nähtus kui tõeline sõber või must luik ... mustemgi, luigemgi.”

Essee sõprusest (katkeid)

T o o m a s R a u d a m

Kirjanik

Usun, et meid eksitab see, et võime kasutada sõna „armastus” nii inimeste kui ka objektide ja tegevuste kohta: „Ma armastan ujuda!”, „Ma armastan raamatuid!” Hannes Nykanen. „Mina, Sina ja Hing. Südametunnistuse eetika”.

Sõprus nagu ka armastus on üks inimkogemuse koostisosi, millega liituvad – lahutamatult, paratamatult – vihkamine ja reetmine ning ühiskondlikust koosolemise aspektist vaadatuna ka solidaarsus ja poliitika. Sõprusest on kirjutatud ühtaegu nii vähe kui ka palju. Vähe selles mõttes, et millestki, mis kirjutajale armas, ei saa olla kunagi liiga palju. Nii algavadki sõprust, aga ka ükskõik millist kirjutaja jaoks tähtsat teemat käsitlevad kirjutised tavapärase kurtmisega vastava teema unustamisest, alahindamisest, fookusest väljas olemisest, nüüdisaegse filosoofia (või kirjandusteaduse) valedel olemisest koos kõvertee või pattu langemise alguse fikseerimisega ajas ja ruumis (alates Platonist, Aristotelesest, Kantist, Hegelist, Heideggerist, Rousseauist, Derridast...). Kusjuures *vähe* ei

tähenda niivõrd arvulist kui sisulist kriiteeriumi. Täpselt sama kehtib ka monograafiade puhul: raske on endale ette kujutada, et mingi käsitus mõnest olulisest filosoofilisest või kirjanduslikust figuurist ei kasutaks fraase, nagu „kahjuks veel senini alahinnatud”, „vähese tähelepanu osaliseks saanud” jne. Muidugi on see vaid viisakas kõnepruuk või kombekas kurtmine, omamoodi etikett, mida ei saa ületähtsustada. Ometi jääb iga „sõbra ja sõpruse armastajat” alati ja ilmtingimata piinama, kui sellest piisavalt või piisava pinevusega juttu ei tehta, usutavasti ongi taoliste moraalsete eksimuste heastamine igasuguse *sõna võtmise (sic)* ja sellest loobumise, sulle, mulle kinkimise sügavam siht.

Oma töös kasutan ma sõna „sõber” ka siis, kui see, kellest ma räägin, ei ole

just (enam, veel mitte) ilmtingimata mu sõber. Nii tahan rõhutada ühtaegu inimlikku sõbraks olemise ja jäämise igatsust – mida rohkem on sul sõpru, seda õnnelikum oled – ning teisalt võimatust seda igatsust täide viia.

/ - - /

Kui vahel öeldakse, et kogu filosoofia on vaid ääremärkus Sokratesele, siis kogu nüüdisaegne diskussioon sõprusest rajaneb suures, võib-olla isegi suuremas osas ühel ütlusel, mis tegelikult väidetavale ütlejale ei kuulunud. Ja nimelt polnud Aristoteles kunagi toonud kuuldavale lauset „Oh, mu sõbrad, pole ühtegi sõpra!” Tegelik ütlus kõlas hoopis nii: „Temal, kel tal on (palju) sõpru, sõpru pole.” Ning seegi polnud pärit Aristotelesest, vaid suust – nii nagu see kuulujuttude kaudu jõudis Diogenes

Laertiose kõrvu, kes ütluse oma raamatusse „Kuulsate filosoofide elu ja vaated” kirja pani.

Nagu näha, on laused sisuliselt dia-metraalselt erinevad: kui esimene on puhas ahastus, siis teine on konstatering, mille kuulumine Aristotelesele ei tekitaks kelleski kahtlust. Kuidas võis selline asi juhtuda ja miks kunagi tehtud, ikka ja jälle käsitlusest käsitlusse korduv tõlkeviga või selle mainimata jätmine on muutunud traditsiooniks?

Kuid kõigepealt selgitagem natuke tõlke tekkimise (ja paranduse) tagapõhja. Umbkaudu 3. sajandist enne meie ajaarvamist pärit, kokku kümnest raamatust koosneva teose või täpsemalt kompilatsiooni (mis omakorda lähtub muudest laenatud, kuid nimepidi nimetatud lõigetest) tõlked on mõistagi ladinakeelsed ning esimene neist, Walter de Burtleigh „*De vita et moribundus philosophorum*” oli pigem ümberjutustus kui tõlge, kuid juba järgmine autor Ambrosius oskas kreeka keelt ning seetõttu võib tema tööd lugeda esimeseks originaalist tehtud tõlkeks, mille esmatrükk ilmus ilma dateeringuta Roomas, seejärel Venezias (1475) ja Nürnbergis (1476) ning ka mujal, kusjuures igasse väljaandes tehti uutest arusaamadest johtuvaid parandusi. Meid huvitava paranduse tegi 1616. a Šveitsi filoloog Isaac Casaubon, kes „vähimagi kõhk-luseta parandas käsikirjade enigmaatilise versiooni” (Agamben 2004, 3). Sellest hoolimata ei huvitanud õige versioon Nietzsche, kes kreeka keele tundja ja algallikate uurijana pidanuks parandusega kindlasti tuttav olema. Nii asendus taaskehtestatud, kirja pandud tegelik tõde inimliku valega – kes meist poleks ahastushetkil samamoodi karjatanud?! Võib vast öelda, et kõik hilisemad, valetõlkel rajanevad tõlgitsused sündinuksid ka ilma Aristoteleseta. Akadeemilised väljaanded ei kipu üldiselt vastavasisulist probleemi tõstatama, seda ei tee ka Christopher Shieldsi „Aristoteles” (Routledge 2007), samuti loobuvad kunagisi eksitusi kommenteerimast tõlke ise, sealhulgas meie „Nikomachose eetika” (Ilmamaa 1996). Ehkki see ju konkreetsesse teosesse otseselt ei puutu (puutuks Diogenes Laertiose „Kuulsate filosoofide elu ja vaadete” puhul, kui selle tõlge meil olemas oleks), või-

nuks see mõtteid virgutav seik leida siiski sobiva koha raamatu saatesõnas, seda enam, et ka eestikeelses Montaigne'i „Esseedes” (Perioodika 2001) seda kuskil ei mainita. Samas jälle ei leidu sellekohast vihjet ka Montaigne'i kogutud teoste väljaandes („The Complete Works of Montaigne. Essays. Travel Journal. Letters”. Newly translated by Donald M. Frame Stanford University Press 1957). Kahjuks võib väikses kultuuris erinevalt suurtest, kus uustõlked teatava ajavahemiku järel ikka ja jälle ilmuvad, mainimata jätmine tähendada pikemaks ajaks teadvustamatust.

/---/

Kui palju sõpru võib olla? Kui „palju” on palju? Kui võtta aluseks nn kuldne keskmine või kesktee, mis truu, kuid mitte täht-tähelise, vaid mõtestatud järgimise korral võis kaasa tuua isikliku ja ühiskondliku õnne (*eudaimon'i*), siis oleks Aristoteles vastus mõistagi olnud „parasjagu” ehk siis parandatud versioon kurikuulsast, meie poolt juba õige mitmel korral korratud sententsist, kui poleks üht käsku või käsuna või karmi soovitusena kõlavat mõtet „Eudemose eetikas”¹. Ja nimelt: „Sestap peab parimat elu elaval inimesel olema võimalikult vähe sõpru ja nende arv peab üha vähenema ja ta ei pea teisi meelitama oma sõbraks saama, vaid põlgama mitte ainult neid, kes on talle kasulikud, vaid isegi neid, kes on ühiskonnale kasulikud” (Derrida 2005, 211).

Kui nii – ja nii on (kirjas, kirjutatud, A enda poolt signeeritud) – ning kui on nii, et see lause on ka ellu viidud, siis on kirjutamatagi selge, et siit kajab vastu karje: „Oh sõbrad, pole ühtegi sõpra!” Tao-lisest hirmust või eelhirmust või isegi selgest teadmisest, et nii võib juhtuda, kui juhtub midagi, mis sama teooria piires tegelikult on juba juhtunud, jättes eliidi ehk „mustad luiged” põdema üksindust ja lubades tegelikku, praktilist õnne – suhtlemist – kõigile teistele, „lojustele”, kõnelevad ka katked „Nikomachose eetikast”: „Kas ka sõpruse kohta sobib, et sõbrad ei peaks puuduma ega neid ei peaks ka üleliia palju olema? Öeldu näib täielikult sobivat kasulikkusel rajaneva sõpruse kohta, sest on vaevaline paljudele vastuteenet osutada ja selle tegemiseks ei jätkuks neil ka kogu elust. Seega, liiga palju sõpru

võrreldes sellega, millest endale eluks piisab, on liialdus ja takistus üllale elule – neid pole siis vaja. Ka naudingu jaoks jätkub vähestest sõpradest – see on nagu võrts toidu sees” (Aristoteles 1996, 210).

Talle omasel tagasihoidlikul moel, talt-sutatud viisil kõneleb Aristoteles siin sõpradest, kes tegelikult pole sõbrad, on sõbrad alamal viisil ja moel – kasulikkuse ja naudingu kaudu. Kuid ka neile soovitab Aristoteles seda, mis rangelt võttes ei tohiks „selliseid sõpru” mingilgi moel morjendada: nemad ju ainult pruugivad, ostavad ja vahetavad, tahavad andes vastu, tüssavad iseenda teadmata ennast ja teisi. Kuid neilegi soovib Aristoteles parimat: viimane kasulik sõber, viimane ühist naudingut (kuid mitte iseennast) pakkuv sõber, kellest suudetakse end lahti rebida võib – ei pruugi, kuid võib (jäljendagem A taktitundelist retoorikat²) – tähendada uut kvaliteeti sõpruses – „musta luike”, keda ei saa poest osta. Märgakem ka seda, kuidas teatud liiki sõprusest rääkimise muudab komplitseerituks toosama täiuslik sõber: ta räägib (küsib, kurdab) küll esimeses lauses, kuid lakkab olemast teises.

„Kas aga eeskujulikke sõpru peaks olema võimalikult suur arv või on sõpraderingi ulatuse suhtes ka mingi piir, nagu näiteks linna puhul on? Linn ei teki ju kümne inimesega ja saja tuhandega pole see enam linn” (samas, 210),

Aristoteles kommuuni kontseptsiooni, kuhu kuulub ka arutelu selle üle, kui suur võiks polis olla³, ei saa võrdsustada riigi kontseptsiooniga. Nagu Derrida märgib, sarnaneb arvuaruutus või ka -arutus (kuhu Derrida kohe jõuab) nüüdsest vaatepunktist pigem „demograafilise „taluvuspiiriga”” (Derrida 2005, 212), Shields aga iseloomustab Aristoteles tsiviilühiskonda kui moodustist, kus iga sinna kuuluva liikme nii füüsilised kui vaimsed vajadused on rahuldatud (vt Shields 2007, 352–353).

Nii paradoksaalne või hoopis loogiline ja loomulik, kui see ka ei tundu, peab Aristoteles sellise võimaluse realiseerimiseks vajalikuks, et „igaüks, kes ei suuda teistega ühisust luua või kes seda ei vaja, kuna on enesega rahuldud /self-sufficient, ka sõltumatu/, pole polise osa. Ta on siis vastavalt kas lojus /beast/ või jumal” (samas, 354).

Taoline tõdemus kõlab üldise humanismi taustal, mida Aristoteles väarikalt, mõnikord vast ka veidi üleolevalt⁴ esindab ja esitab, võõralt ja õõvastavalt. Shields üritab paradoksi lahendada „jäiga” /hard/ ja „leebe” /soft/ lugemise kõrvutamiseks: „Jäik lugemine eeldab, et Aristoteles mõtles, et miski on inimolend ja tal on sellele liigile omased iseloomujooned ainult siis, kui ta on polise liige. Teise, leebema lugemise kohaselt pidas Aristoteles silmas ainult seda, et inimolend ei saa oma omadusi rakendada, olemata polise liige” (Shields 2007, 359).

Shields kui Aristotelese andunud uuri- ja eelistab mõistagi teist, leebet tõlgendust.

„Taolise lugemisega käiks kaasas lõppjärelõpetuse leebumine, nõnda et Aristotelese mõte seisneks teiste sõnadega ümber öeldult vaid selles, et ilma poliseta puuduksid inimolendil tingimused oma õnne realiseerimiseks nii ekstreemsel moel ning et me kaldume neid /tingimusi/ pidama ebainimlike eesmärkide ja kavatsuste eelduseks. Selles leebemas mõttes taastuks humaansus probleemilt polisesse reintegreerudes” (samas, 360–361).

Derrida seevastu näeb polise probleemi välja kasvavat nn täiusliku sõbra ehk musta luige teooriast. Sõbra-ekstaasis Montaigne sõnastab täiusliku sõpruse Aristotelesele viidates nii:

„Kuna neil /sõpradel/ on tõesti kõik ühine: tahe, mõtted, otsustused, varandus, naised, lapsed, au ja elu, ning nende kokkukuuluvus tähendab lihtsalt seda, et üks hing on kahes kehas, nagu Aristoteles väga tabavalt ütles, siis ei saa nad teineteisele midagi laenata ega anda” (Montaigne 2001, 127).

Ekstaas, mida Montaigne oma varalahkunud sõbra La Boétie vastu tundis – ainsa, tõelise; ja kuna samaga ka vastati, siis on tõelisi, oma absoluutses sõpruses tükikideks lagunevaid sõpru juba (vähemalt) kaks – päädis mõtlemapaneva ekstreemsusega: „Sest täiuslik sõprus, millest mina räägin, ei ole jagatav; igaüks annab end nii täielikult oma sõbrale, et tal ei jää enam midagi mujale jagada; otse vastupidi, ta on pahane, et teda ei ole kaks, kolm või neli ja et tal pole rohkem hingi ega rohkem tahteid, et kinkida need kõik sellele/e/ ühele inimesele” (samas, 128).

Kui nüüd meelde tuletada polist, mille ülimus üksikisiku suhtes jääb probleemiliseks ka leebe lugemise puhul (mida Shields ka mõõnab), siis on raske endale ette kujutada, milline on seal mitteamalvate kodanike ehk Aristotelese kõnepruuki kasutades „lojuste” saatus: on ju põhjust arvata, et konflikt riigi (praegu pole eristus riigi ja polise vahel oluline) ning tema kodaniku vahel on pingelisem ja kergem tekkima juhul, kui tegemist on eespool kirjeldatud sõbraga, kes mitte mingil juhul oma sõpra riigile ei „loovutaks” ning kes konflikti puhul kas vastu hakkaks või põgeneks teise riiki.⁵

Teises ja ülileebes, kuid mõnes mõttes ka kogu diskussiooni tühistavas mõttes (hüvasti, Derrida, jumalaga, sõber!) võib mitte just väikse osa kirjeldatud lausungite tekkel kanda ka keelepoeetika arvele ning seda just eriti Montaigne'i puhul, kelle iseloom oli kindlasti afekteeritud Aristotelese aristokraatlikust suhtumisest maailma ja inimestesse. Ning kas pole siingi tegu tollesama raiuva, iseennast kehtestava keeleriimi terroriga, mille ohvriks võivad langeda „kõikide keelte suured poeedid”, millest Derrida nii veenvalt rääkis?

Derrida meelest peitub saladuse võti (miks oled mu sõber?) sõbras, kes on vaenlane. Vaid nii saab riik olla ja sõber eksisteerida. Loodagu riik, mille asukad on täissõbrad, mustad luigid, või kes on selleks hoolsa kasvatustöö tulemusel saamas – taoline riik kukub kohe kokku, sest pole kedagi, kes tooks ennast ohvriks abstraktsele riigiideele, olgu selleks siis demokraatia (kus kõik on jumalad) või autokraatia (kus kõik on sõbrausku jagavad potentsiaalsed lojused). Samas aga on sõprus ja poliitika paarisrakend, üks tingib teist, vennaskond vanda, sõpruskond sõpra ja vastupidi. Määratlenud sõprade ülempiiriks selle, „kui paljudega keegi saab seltskondlikult elada”, arutleb Aristoteles: „Kellel on palju sõpru ja kes puutub kõikidega lähedalt kokku, ei näi kellelegi sõber olevat muidu kui riigitegelaste moodi, keda ka kutsutakse meelitajateks. Olles aga riigimehe kombel paljudega sõber, ei pruugi alati meelitaja olla, vaid ollakse kui tõeline sõber” (Aristoteles 1996, 211).

Tõeline ühiskondlik õnn ei seisne

mitte jaotuses sõber-vaenlane, meelitaja-mitte-meelitaja, vaid võimeka valitseja (hea poliitiku) võimes olla kord üks, kord teine, hoida tasakaalu vale ja tõe, siiruse ja siirupi vahel. Loomulikult on poliitiline sõprus vaid üks sõpruse alamvorme ja tegelikke toimimisviise (ka siis, kui kogu sõprus on kirka, kuid ka kainestava ohtliku-ülendava ideena poliitiline (vt Derrida 2005, 200)), viimases aga – tegevuses, tõe taagas – saavad kokku ning lahustuvad kõik võimalikud ja võimatud „sõprused”: madal kõrge-nee, kõrge madaldub ja see ongi protsess, mille nimeks demokraatia. Õigemini, võimalus selleks. Tuleb alati ja ilmingimata, nii teoorias kui ka praktikas silmas pidada asjaolu, et demokraatia on suunatud tulevikku ning et tõeline demokraatia on sama harv nähtus kui tõeline sõber või must luik ... mustemgi, luigemgi.

Kui nii on – ja nii on (kirjas, kirjutatud, A enda signeeritud) – ja kui on nii, et äsjatsiteeritud laused „Kellel on ... tõeline sõber” on ka ellu viidud, siis on kirjutamatagi selge, et mingit karjet siit vastu ei kaja, kõik on rahul kõige ja kõigiga, tõelisi sõpru võib olla vähe (kindlasti rohkem kui Montaigne'il – üks kolme sajandi jooksul), aga nad on võimelised riiki juhtima ja hüvesid jaotama. Aristotelesel ei tundu olevat mingit kahtlust, et selline elukorraldus on mitte ainult võimalik, vaid ka loomulik, üksiti loomalik (ära noruta, loom), kuna igasugune kooseluline korraldus oli tollase ettekujutuse järgi pärit loomariigist, hundikarjadest.

Oma sõpruseraamatu parimatel lehekülgedel teeb Derrida *arvust numbri*. Räägime siinkohal eesti keeles, kõnetame keelt, mis ei ole kasutatav üheski teises keeles, ei prantsuses (mida ma ei oska) ega inglises (mida ma ei valda), ei ladinis (millest mul on säilinud vaid halvad unenäod ülikooliajast) ega kreekas (millest ma pole undki näinud). Me isegi loodame, et teist sellist keelt ei leidu, kus keegi teine (Derrida jt) ennast suudaks väljendada. Vaid nii, totaalselt tõlkimatutena, viirastuslike, keeles viirastuvate verivaenlastena oleme suutnud ennast teha jäägitult arusaadavaks kõikides teistes keeltes – ilma tõlkimata, ilma vahendi ja vahendajata.

Derrida tsiteerib *Zarathustrat*, meie

Sõprusest/armastusest on kirjutatud ühtaegu nii vähe kui ka palju. Vähe selles mõttes, et millestki, mis kirjutajale armas, ei saa olla kunagi liiga palju.

(J. Palla tõlkes) mõlemat: „Ühtainust on ikka liiga palju mu üksindusele,” – nõnda mõtleb üksiklane. „Ikka üks ja üks – see annab aja kestes kaks!”

„Mina” ja „mind” on alati liiga ägedas kõneluses: kuis jõuaks seda taluda, kui poleks sõpra!

Üksiklasele on sõber ikka kolmandaks: kolmas on see kork, mis ei lase kahe kõnet vajuda sügavale” (Nietzsche 2006, 47).

Jättes kõrvale kõik selle, mida kõrvale jätta ei tohiks – eesti keele ja -keelsuse, tõlke adekvaatsuse, teravuse, sügavuse –, kõlab siitki vastu sõbraigatsus. Kuid tundub, nagu hüppaks Nietzsche/Zarathustra üle teisest, jätaks ta kõrvale, loeks tema oma vastaseks ja vaenlaseks juba enne konkreetset kehatust ning otsiks kohe, üle olematu teise lepitust kolmandalt, korgilt. Veelgi enam, tundub, et kaljukoopas istuv eremiit või erak (mis ei ole sama mis üksiklane) tahaks pigem kaotada üksinduse (kuid mitte erakluse, see jääb) iseendas ning kutsub appi kolmandat, kohtumõistjat, kes paneks (või ei paneks) ette käe sõbra või/ja iseenda tapule, mis aga an-

tud olukorras – isepaljunev ise – ei tähenda muud kui kogu maailma lõppu või algust, uskumatut taassündi. Eraku otsused on targad, ta on targem kui elu, mida ta pole elanud.

● Mul pole õigus, kui kolmas on teine. (Ja on vaja neljandat, kes oleks kolmas.)

Mul on õigus, kui teine on kolmas.

● Mitu inimest, mitu mina, isekat ise on koopas?

Või on neid üks.

● Olen kaotaja, kui on palju (rohkem kui üks).

Aga ma pole võitnud, kui neid on üks.

Jumala eest, ole mu vaenlane, sõpru, o sõber, mul ju pole. Ole midagigigigi. Või muidu lähen ma hulluks.

Kuid sina – kas oled sa ikka terve mõistuse juures või on sind tabanud see, mida ma ise kardan? Mis juhtus Nietzschega, võib juhtuda ka minuga, sinuga, meiega ning kuigi põhjused võivad olla mujal, siis parem on mõelda nii, et „aeg ei kaoks ja kõik ei juhtuks korraga ... kodutule, kehatule mulle” (Sontag 2007, 214).

Derrida meelest on sõprus alati olnud keskelt (heal juhul) katki, tasakaalust väljas. See, millest meie rääkisime ja oma sõnadega kirjeldada püüdsime (silme ees konkreetset sõbrad, kaaluta kehad⁶), lootes, et meie ainus sõber jääb sõbraks surmani ja tahaks meid tappa võimalikult harva, teeb meid inimestena surmavalt haavatavaks (Derrida 2005, 281), järelikult oleks hea, kui me suudaks iga uut (teist, kolmandat) sõpra otsides ja leides juba enne teada ja uskuda, et sõber on vaenlane või võib, tegelikult peab selleks saama. „Oh, ole mu vaenlane sõpruse nimel!”, nagu Blake ühes oma luuletuses sõber H(ayley) poole pöördub. Ja kuigi siin räägitakse ühest sõbrast (kelle sõprus on pannud sõbral südame valutama⁷), on seegi fraas või figuur niivõrd üldkehtiv, et seda saab rakendada ka mitmuslikult, kõikide sõprade sõpruse kohta (nagu ka Aristotelesel, Montaigne'il), justkui võiksid sõbrad olla sõbrad ka ilma „sõpruseta”, igal üksikjuhul üks ja eriline sõber, nii eriline ja nii üksik, et mitte keegi sellest midagi teada ei tohi, välja arvatud vaenlane, kes aga nangunii teab kõike, kuna on ... sõber. Kuid nõn-

da kõigutame kaalukausse, millel pole kaela. See on võllas ilma kaagita.

Märkused

¹ Huvitav on märkida, et Eudemos oli Aristotelese õpilane ja kirjastaja, Nikomachos aga Aristotelese poeg teisest abielust või kooselust, kellele teos oli pühendatud ning kes võis ka isa teost toimetada, kuigi see on väheusutav (vt Shields 2007, 21).

² Sama suhtumist jagab Darwin, kes samuti püüdis oma teooriaid esitada võimalikult leebes vormis, sellest annavad tunnistust rohkete „pehmedavate” parandustega käsikirjad, mida on stilistilisest vaatevinklist ka analüüsitud.

³ Anne Lill kommenteerib järelmärkuses: „*Poliitikas* (2.6, 1265a10) kritiseerib Aristoteles arvu 5000, mida peab ebareaalseks: tema järgi läheb sellise hulga inimeste elutegevuseks ja toitmiseks tarvis Babüloonia-suurust riiki” (Aristoteles 1996, 335).

⁴ Backströmi arvates on Aristoteles(e) jumal, „keda kõik armastavad, kuid kes kedagi vastu ei armasta”, „külma ja kauge nagu filmistaar, kellel aga hoolimata sellest on kinnistunud kõikide pilgud” (Backström 2007, 58).

⁵ Siinkohal on tsitaat vältimatu: „Kui ma peaksin valima, kas reeta oma kodumaa või oma sõber, siis loodan, et mul jätkuks julgust reeta kodumaa.” Pole küll teada, kas E. M. Forsteril endal tuli selliste valikute ees seista, küll on enam-vähem teada, kes tal seda lauset kirjutades silmade ees võis olla (Forster oli homoseksuaal, tema suhted on ka dokumentaalselt tõestatud), kuid selge on, et selline avaldus tollast riiki, kunagist Briti impeeriumi eriti ei rõõmustanud. Meid huvitavas kontekstis on siingi luubi all nn täiuslik sõprus, milleks, nagu ka kodumaa reetmiseks, peab jätkuma julgust. „Armastus indiviidi vastu, ja truudus temale võivad olla vastuolus riigi nõudmistega. Ja kui nii juhtub, siis – kuradile riik, ütlen mina, mis tähendab, et riik teeb minuga sama” (Forster 1951, 78).

⁶ „Nõnda siis, Olev, muutud sa sõltuvalt olukorrast Haneseks või Mar-diks, Kalleks või Aarneks, Otiks või Aareks, Antiks või Lauriks, isegi Janiks või Jürgeniks, kuigi mõned neist on noo-

remad ja mul ei pruugi kõigi nendega enam kuigi head kontakti olla. Kuid hoolimata sellest, kas olete kaugel või lähedal (kurdad: „Oleme nii kauges jäänud.”), ikka on nii, et ilmute ootamatult mu ette, justkui tahaksite mind aidata olukordades, kus ma omal jõul jänni jääksin. Nii näiteks nägin hiljaaegu, vist paari aasta eest (mis pole sama mis ajatus) teisel pool tänavat bussipeatuses Marti. Mart on ka kirjanik, aga ta on turjakam ja julgem, kui kirjanik tavaliselt on, seal peatuses midagi toimus, keegi karjus kõva häälega, ju siis noppis mu teadvus Mardi kui sobiva korra majja lööja välja, ehkki pisut imelik see oli – polnud ma ju ise hädas, vaid keegi teine, mulle võõras.” (Looming 2009, nr 6, lk 857) Katkend on pärit mu artiklist „Miks ma ei taha olla kirjanik?”. Kuna selles on käsitletud samu probleeme ja teemasid mis käsilolevas kirjutises, siis olen selle tervikkujul lisanud lõppu. Kogesin kirjutades omal nahal, mida tähendab Derrida mainitud „apostroofi muutumine katastroofiks”. Iga nime lisamine, sõbra sõbraks nime(s)tamine oli piinarikas. Loetus esimesena nimetatud Olev võis ennast tunda paremana, parema sõbrana kui hiljem lisatud, kelles olematu alfabeet või varjatud hierarhia võis tekitada pingeid. Olin pöördunud ühe sõbra poole, talle oli mu kiri suunatud. Olev muutus küll „sõltuvalt olukorrast” mõneks teiseks mu sõbraks, kuid usun, et ta seeläbi ei kannatanud, vaid tundis kirjutise käivitajana ehk uhkustki. Kuid niipea kui tekkisid teised, tekkisid nimetamise või nimetamatuse osas ületamatuna tunduvad dilemmad. Ma küll mõistsin, et mis ka ei ole, ei jõua ma kõiki oma sõpru üles loendada, kuid ometi oli ahvatlus suur – võib olla teist sellist võimalust minu kirjanikuolu jooksul enam ei tule, isegi oma surnud sõbrad võisin ju kirja panna. Võisin olla ka eriti kaval, intellektuaalselt nupukas ning torgata nimekirja mõne oma tegelase nime. Näiteks Anti. Mida ma ka tegin, ja tal oli ka n-õ ihuline kate, kuna olin hiljaaegu tutvunud sümpaatse noormehega, kes kandis sama nime ning oli kirjanik nagu ka mina. Ka nimekirjas teisel kohal olev Mart oli tegelikult peegli(d)efekt: see Mart, kes mulle, tegelikult ühele võõrale, bussipeatuses appi kargas mind nõnda olematust ohust pääs-

tes, polnud järjekorras kolmandal kohal asuv Mart. Üks Mart oli vana, minu eakaaslane, sõber ülikoolipäevilt, teine Mart noor kirjanik, tõepoolest turjakas. Kuid kuidas ma siin ka tolmu üles ei keeruta, jälgi segi ei aja, süda lõhkemas häbist kõigi nende ees, kes jäid nimekirjast välja (sina, Valeri! sina Ivar! sina, Valka-Valentin!), ikkagi ei saa ma kunagi teadma, kas minu sõnum, tegelikult testament, viimane võimalus sõpru sõpradest teavitada ja peielauda kutsuda, nendeni jõudis. Mitte keegi (v.a 1., Aarne) ei kõssanud, telefon ei helisenud. Või ei tundnud te end ära? Ei lugenud? Minu jaoks vahet pole. Oh sõbrad, pole ühtki sõpra!

⁷ „Thy friendship oft has made my Heart to ache: /Do be my enemy – for friendship’s sake” (Blake 1996, 210).

Kirjandus

Agamben, G. (2004) *Friendship. Contretemps*, 5. December, 1–7.

Aristoteles. (1996) *Nikomachose eetika*. Tõlkinud ja kommenteerinud Anne Lill. Tartu: Ilmamaa.

Backström, J. (2007) *The Fear of Openness. An Essay on Friendship and the Roots of Morality*. Åbo Akademi University Press.

Blake, W. (1996) *Selected Poems*. Penguin Books.

Derrida, J. (2005) *The Politics of Friendship*. Translated by George Collins. London, New York: Verso.

Forster, E. M. (1951) *Two Cheers for Democracy*. London.

Montaigne, M. de (2001) *Esseed*. Tõlkinud Kristiina Ross. Europeia. Tallinn: Periodika.

Nietzsche, Fr. (2006) *Nõnda kõneles Zarathustra*. Tõlkinud J. Palla. Redigeerinud ja järelsõna kirjutanud J. Semper. Tallinn: Olion.

Nykänen, H. (2002) *The „I” the „You” and the Soul. An Ethics of Conscience*. Åbo Akademi University Press.

Shields, Ch. (2007) *Aristoteles*. London: Routledge.

Sontag, S. (2007) *Where the Stress Falls*. Picador, New York.